

УДК 821.161.2-5:929(477)

DOI 10.32461/2226-3209.1.2026.356213

Цитування:

Атаманенко В. Б. Похвали та панегірики князям Острозьким як форма культурної репрезентації влади в ранньомодерному суспільстві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2026. № 1. С. 32–39.

Atamanenko V. (2026). Praise and Panegyrics to the Princes of Ostrogski as a Form of Cultural Representation of Power in Early Modern Society. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 32–39 [in Ukrainian].

Атаманенко Віктор Борисович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії
ім. професора М. П. Ковальського
Національного університету
«Острозька академія»
<https://orcid.org/0000-0002-6346-6532>
viktor.atamanenko@oa.edu.ua

ПОХВАЛИ ТА ПАНЕГІРИКИ КНЯЗЯМ ОСТРОЗЬКИМ ЯК ФОРМА КУЛЬТУРНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ВЛАДИ В РАНЬМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мета роботи – дослідити панегіричні твори, присвячені князям Острозьким як форму культурної репрезентації еліти та інструмент формування символічного простору ранньомодерного суспільства, а також запропонувати їх джерелознавчу типологію. **Методологія дослідження** полягає в спробі поєднання історико-джерелознавчого та філологічно-джерелознавчого підходів при використанні для проведення типологізації як літературознавчої, так і в загалом культурологічному підходах до наративної частини структури джерельної бази дослідження місця та ролі кн. Острозьких в історії Східної Європи на основі застосування методів історичного, історіографічного та філологічного – як значною мірою культурологічної парадигми вивчення питань української минувшини. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що робиться спроба структурувати сукупність (джерелознавчу базу) присвячених кн. Острозьким панегіричних пам'яток, а також вводиться до відповідного проблемного блоку невикористовуваного анонімного панегіричного твору; а також у трактування панегіричних пам'яток, присвячених князям Острозьким, не лише як історичних чи літературних джерел, а як складника культурного дискурсу епохи. **Висновки.** У статті показано відмінності у використанні творів панегіричного характеру окремими гуманітарними науками, перш за все, історичною та філологічною. У публікації доведені впливи не тільки західних, але й із білоруських (хоча опосередковано через польські) зразків на розвиток українських панегіричних творів. Показано, що навряд чи є правильним відносити до однозначно до літератур, та й взагалі культур, білоруських ту українських діячів, представників, які є носіями культури одночасно «руської» та окремо української та білоруської. Наприклад, А. Римша при його заленні до Острозької академії та творення панегіричних творів кн. Острозьким, залишається перш за все діячем культури білоруської; в свою чергу М. Смотрицький однозначно, не зважаючи на його діяльність на білоруських землях та вплив на розвиток білоруської культури, залишиться, перш за все, діячем культури українським. Як художні твори поетичні тексти вимагають зосередження до них дослідницької уваги та їх археографічного освоєння. Подано типологію джерел панегіричного характеру, які стосуються представників роду кн. Острозьких. Таким чином, панегірична традиція постає як важливий механізм культурної комунікації та конструювання образу влади у ранньомодерному суспільстві. Показано, що культурна ідентичність діячів цього періоду має транзитивний характер і не вкладається в жорсткі національні межі, а панегіричні тексти розглядаються як значущий елемент культурної пам'яті та символічного простору, що потребує подальшого інтерпретаційного опрацювання.

Ключові слова: літописи, панегірики, кн. Острозькі, типологія, культурна репрезентація, ранньомодерне суспільство, джерелознавча типологія.

Atamanenko Viktor, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Prof. M.P. Kovalskyi Department of History, National University "Ostroh Academy"

Praise and Panegyrics to the Princes of Ostrog as a Form of Cultural Representation of Power in Early Modern Society

The purpose of the article is to investigate panegyric works dedicated to the Princes of Ostrogski as a form of cultural representation of the elite and a tool for forming the symbolic space of early modern society, and also to propose their source typology. **The research methodology** consists in an attempt to combine historical-source and philological-source approaches when using for typology both literary and generally cultural approaches to the narrative

part of the structure of the source base of the study of the place and role of the Princes of Ostrogski in the history of Eastern Europe based on the application of historical, historiographical and philological methods – as a largely culturological paradigm for studying the issues of the Ukrainian past. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that an attempt is made to structure the set (source database) of panegyric monuments dedicated to Prince Ostrogski, and also introduces an unused anonymous panegyric work into the relevant problem block; as well as in the interpretation of panegyric monuments dedicated to Princes Ostrogski, not only as historical or literary sources, but as a component of the cultural discourse of the era. **Conclusions.** The article shows the differences in the use of works of a panegyric nature by individual humanities, primarily historical and philological. The publication proves the influence of not only Western, but also Belarusian (although indirectly through Polish) samples on the development of Ukrainian panegyric works. It is shown that it is hardly correct to attribute to literatures, and in general cultures, Belarusian and Ukrainian figures, representatives who are carriers of culture simultaneously 'Rus' and separately Ukrainian and Belarusian. For example, A. Rymsha, upon his admission to the Ostroh Academy and creation of panegyric works of Prince Ostrogski, remains primarily a figure of Belarusian culture. In turn, M. Smotrytskyi, regardless of his activities in Belarusian lands and influence on the development of Belarusian culture, will remain, first and foremost, a figure of Ukrainian culture. As works of art, poetic texts require focused research attention and their archeographic development. A typology of sources of a panegyric nature that relate to representatives of the family of Prince Ostrogski is presented. Thus, the panegyric tradition appears as an important mechanism of cultural communication and construction of the image of power in early modern society. It is shown that the cultural identity of figures of this period is transitive in nature and does not fit into rigid national boundaries, and panegyric texts are considered as a significant element of cultural memory and symbolic space, which requires further interpretative processing.

Keywords: chronicles, panegyrics, the Princes of Ostrogski, typology, cultural representation, early modern society, source typology.

Актуальність теми дослідження. Виявлення та залучення джерел вивчення діяльності різних представників роду кн. Острозьких, а також уже використовуваних представниками різних наукових галузей, до наукових досліджень залишається необхідною умовою дослідження місця та ролі найвищих прошарків українського суспільства ранньомодерної доби. Це тим більше важливо з точки зору найбільш ґрунтовного розгляду саме цієї родини в різних національних історіографіях (українська, польська, білоруська, російська). Окрім того, вони розглядаються представниками різних гуманітарних наук, що не завжди засвоюються ними. Такими є всі категорії історичних джерел, але не в останню чергу – наративні. Твори панегіричного характеру досліджуються філологами, культурологами та істориками, обмін результатами між якими часто недосконалий, а то й взагалі відсутній. Панегіричні твори, переважно поетичного характеру, відтворюють не тільки стан та рівень розвитку літературної культури українських письменників, але й представників різнонаціональних та різномовних поетів – також польських, білоруських. Це можна вважати проявом залучення українських культурних діячів до загальноєвропейських процесів та співпрацю представників різних народів у творенні пам'яток, які належать всім їм. Це щонайперше проявилось в діяльності Острозької академії, а згодом у братському русі.

В той же час в історіографії на ці аспекти звертається незначна увага. Існують дискусійні питання, але вони знаходяться в межах тих чи інших наук і практично не виходять за їх межі. Найбільший внесок у вивчення панегіричної літератури внесли, безперечно та цілком зрозуміло, літературознавці. Напрямки їх діяльності стосувалися введенням до наукового обігу літературних пам'яток, та їх вивченням з точки зору власне українського та в європейському контексті текстів. Саме філологам належить першість публікацій літературних творів українських, польських, білоруських авторів [6; 13 –15]. В той же час, їх дослідження для літератури XVI – початку XVII ст. дуже рідко мають монографічний (за винятком дисертаційних матеріалів) характер. По-друге, у своїх працях (археографічного та дослідницького характеру) вони часто подають та використовують переклади, розуміючи, що це нівелює якості будь-якого літературного твору [6; 14; 15]. Аж ніяк не заперечуючи важливості перекладів для дослідницьких та популяризаторських завдань, все-таки, оригінальні тексти є першочерговою необхідністю історико-літературознавчого дослідження. Особливо це стосується латино- та польськомовних пам'яток даного періоду особливо літературного, а не історіографічного (літописи, хроніки) характеру. Завдяки зусиллям літературознавців вивчено та введено до наукового обігу практично весь масив українських (і не тільки) панегіричних текстів.

Українські історики практично не звертають увагу на літературні пам'ятки з

джерелознавчої точки зору. Використовуються вони як ілюстрації до тієї чи іншої події-факту чи особи. Винятками є хіба-що статті О. Русиної та Н. Яковенко. Завдяки першій подано ґрунтовну характеристику «Повісті (Похвали) про кн. К.І. Острозького» («Сказання про битву під Оршею» з публікацією), другій – виявлено та досліджено з конкретно-історичного напрямку панегірики кн. Острозьким (з публікацією окремих фрагментів мовами оригіналу) та кн. М. Вишневецькому [9; 10; 18]. Відтак, і для історичної науки важливим є археографічне опрацювання пам'яток панегіричного характеру на основі сучасних археографічних підходів.

Отже, поряд зі здобутками існує низка напрямків, де зусилля представників як філологічної, так і історичної наук може бути розв'язана низка джерелознавчих та конкретно-дослідницьких проблем. До того ж, це дасть можливість узгодити понятійний апарат, щонайперше на типологічному (жанровому) рівні.

Мета статті – визначити коло творів панегіричного характеру, які стосуються кн. Острозьких (чоловічих представників роду). Для досягнення мети планується розглянути такі завдання: встановити загальну типологію таких пам'яток, показати основні питання при висвітленні рис представників роду кн. Острозьких в панегіричних творах, дати загальну характеристику присвячених їм окремих груп «похвальних» текстів.

Виклад основного матеріалу. Українські героїко-епічні твори, які містять панегіричні риси, відроджуються на прикладі збережених на сьогодні історичних джерел на рубежі XV – XVI ст. Вони представлені як пам'ятками народної творчості, так і різножанровими творами літературного походження. Останні мають різне національне походження та мовну приналежність. Питання типологічної належності таких творів для вказаного періоду в українській науці (історичній, філологічній, культурологічній) достатньо не розроблені. В цілому для території Великого князівства Литовського та Польщі та Речі Посполитої вони представлені повістями (сказаннями, похвалами) в складі білорусько-литовських літописів, героїко-епічними художніми творами, віршованими хроніками, панегіриками з того чи іншого приводу, думами та піснями тощо. Частина з них належить до пам'яток історіографічного характеру, але й тут важко провести межу між

історичними та літературними сторонами кожної окремої з таким пам'яток.

Білорусько-литовські літописи як історичне джерело на сьогодні привертають незначне зацікавлення українських дослідників. А саме в них знайшов відображення поступовий перехід до створення повістей, оповідей присвячених якійсь події чи особі. Вони стосувалися, як правило, монархів чи протистояння в боротьбі за владу, тобто – представників правлячої у Великому князівстві Литовському династії («Похвала Вітовту», «Повість про смерть Скиргайла» і «Повість про Поділля»). Єдиний виняток представляється, коли героєм повісті був представник не з їх середовища – це кн. К.І. Острозький. Цей текст ввійшов до складу Волинського короткого літопису, який, в свою чергу, було поміщено до літопису Супрасльського [8, 125 – 127; 9, 145 – 147; 12, 149]. Вона належить до жанру історичних повістей і, як і похвала князю Вітовту, саме вона започаткувала поступове утвердження цього жанру історіописання в українській традиції. Одним зі складників цього напрямку в літературі можна вважати й низку хронологічних пам'яток героїко-епічних творів. Типологічно «Сказання про перемогу князя Костянтина Острозького під Оршею» (є точнішим відтворенням літописного тексту, ніж «Похвала кн. К.І. Острозькому»); але типологічно це-таки похвала, навіть при значнійшій увазі до великого князя Жигимонта може бути віднесена, як і «Похвала Вітовту», до панегіриків чи творів, в яких помітні мотиви лицарської повісті [3, 208; 9, 134 – 137; 10, 129]. Іноді такі твори вважають синтезом воїнської повісті та панегіричного, здебільшого прозового, характеру.

«Сказання» містить свідчення про події, які передували оршанській битві (порушення зобов'язань з боку московського князя, напади на прикордонні міста, захоплення Смоленська). Кілька разів твір містить згадки про великого князя Литовського Жигимонта, якому автор відводить помітне місце у організації військової кампанії та перемозі, хоча на місці битви його не було [8, 125–127]. Згадується у «Сказання» і участь у битві польських загонів [8, 125]. Стосовно великого князя автор використовує такі епітети, як співвітчизників захисник, «великославний господар» для вояків-співвітчизників – «вдатні», «хоробрі» «великомногоможні» витязі, для кн. К. І. Острозького – «великий воєвода», «славний великоумний», добрий та хоробрий воїн, стратила [8, 125–127]. В творі

при характеристиці гетьмана міститься низка цитат, а також порівняння його з давніми героями (Авія, Антіох, Тигран, родоські рицарі). При порівнянні з останніми наголошується на захисті від поган, обороні християнських церков та багатьох людей від насилля, а також на відвідування перед битвою церкви.

Той самий літопис містить згадки про кн. К. І. Острозького (як і інших урядовців, в тому числі й його брата кн. Михайла; тут братів Острозьких названо «благовірними князями» як захисників від татарських нападів [8, 123–124]. Переходячи від возвеличення хоробрих вояків, але без називання героя «Сказання» автор зазначає, що він гідний сидіти не тільки в тутешніх столичних містах, а й самим «божим градом» Єрусалимом гідний володіти [8, 126]. Вже відомий своїм протистоянням татарським нападам, кн. К.І. Острозький у заключній частині «Сказанні...» заслужив і побажання «як побив московську рать, побивати й сильну рать татарську, проливаючи кров їх бусурманську» [8, 127].

Виділяють дві лінії панегіричного образу кн. Острозьких: героїко-діяльна та містична. Обидві вони помітні вже в «Сказанні». З одного боку, кн. К.І. Острозький є переможцем, вмільм та хоробрим полководцем, а з іншого гідний володіти столицями, та й самим Божим градом Єрусалимом [18, 237–238].

Варто зазначити, що віднесення Волинського короткого літопису до литовсько-білоруських викликає певні застереження в українських дослідників. Це викликано тим, що він типологічно та структурно не має з ними нічого спільного та є цілком оригінальним твором [9, 135]. До того ж, навіть якщо він і не створений на території Волині, то все-одно у регіоні з нею тісно з нею пов'язаному – з Підляшшям.

Не обійшов увагою постать кн. К. І. Острозького і інший твір літописного («Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі») характеру, який належить авторству М. Стрийковського [16, 7 – 8]. Значне місце і тут було приділено битві під Оршею. Її описання було подано як у віршованому (дехто з дослідників вважає цей твір анонімним і тільки включеним до хроніки), так і прозовому вигляді [11, 897–904; 20, 380–385]. Окрім того, в хроніці міститься також поетичне та прозове описання битви під Вишневцем (Лопушним) 1512 р. [11, 884–889] Хроніст нагороджує кн. К.І. Острозького такими епітетами, як гетьман іменитий,

знавець військової справи, мудрий, сміливий, мужній, преславний та порівнює його Гектором та Геркулесом [11, 885 – 886], а також із Ганнібалом, Пірром і Сципіоном. Похвалою можна вважати й другу передмову до Острозької біблії. Вона належить перу Г. Смотрицького.

Окрему групу становлять епіграфічні пам'ятки – як правило, тексти на надгробках (епітафії), а також похвали фундаторам. Відомо про їх існування на надгробку кн. К. І. Острозького (на сьогодні у первісному вигляді неіснуючого) та, можливо, кн. Я. Острозького у м. Тарнів. Окрім цього існував присвячений останньому напис у Межирицькому францисканському кляшторі. Скоріше за все, епітафії існували і на надгробках інших представників роду кн. Острозьких, але вони не збереглися. На окрему увагу заслуговує епітафія кн. В.-К. Острозькому. Невідомо чи вона взагалі існувала. А наприкінці XVII ст. епітафію на погреб уклав український поет І. Величковський [17, 1370–1371].

Невідомо, чи описання військових подвигів кн. Я. Острозького в Межирицькому кляшторі є епітафією. Але скоріше за все, це було пошанування фундатора, створене після завершення будівництва і ще за життя. Текст перераховує звитяги князя, який мав військовий хист, але текст вказує тільки на оборону Дубна та розгром татар під Редькою, розгром татар на р. Соб та відому битву під П'яткою з козаками [2, 215–227]. Після кожного запису вказувався вік кн. Я. Острозького.

Наступна група творів, написаних на честь кн. Острозьких, є вже власне панегіричними. Створювалися вони з різних нагод; одруження (епіталами), народження дитини, трагічних подій (наприклад, смерть – ляменти-плачі, епіцедії – надгробний вірш). Панегіричні твори на Волині набувають популярності з кінця XVI ст. На теренах України, коли йдеться про окремі шляхетські роди, вони не набули такого значного поширення на відміну від білоруських та литовських земель. Для останніх такими стала низка творів, які дістали назву «радивилівський епос» [4, 105–117].

«Радивилівський епос» стосувався цього потужного магнатського роду, зокрема – їх участі у військових діях на останньому етапі Лівонської війни. Ключовим героєм епосу були, безперечно, Радивили, передусім – Криштоф Радивил, який за похід вглиб російської території очолюваних ним загонів

отримав прізвисько «Перун». К. Радивил-Перун був споріднений з кн. В.-К. Острозьким (одружений на двох його доньках). Автором найгрунтовнішого твору про «похід під Москву» (поема «Декетерос акроама, або Десятиріччя повість воєнних справ князя Криштофа Радвила», 1585) та членом радивилівського гуртка був Андрій Римша, відомий також з історії Острозької академії. А. Римша міг опертися на власний літературний досвід, як і на польсько- (М. Стрийковський, Я. Кохановський) та латиномовну (В. Гіацинт, Ф. Градовський, Я. Кохановський, Я. Радван) традиції написання значних поетичних творів. На цей час волинська поетична школа тільки формувалася переважно навколо Острозької академії і не могла похвалитися такими значними творами, як поеми навіть «радивилівського» кола (перші значні панегіричні твори кн. Острозьким писалися іноземцями). Радивилівський гурток був, очевидно, певним зразком для кн. В.-К. Острозького. Але таким же взірцем для нього міг бути й культурний осередок його тестя Я. Тарновського. На 80-ті рр. XVI ст. і в Острозі створюються поетичні твори. На ті ж 80-ті рр. XVI ст. відноситься й присвячена кн. М. Вишневецькому поема «Epicedion».

Присвячені кн. Острозьким анегіричні твори охоплюють вони час з другої чверті XVI ст. (орієнтовно) до 1623 р. Найбільше їх стосується кн. Я. Острозького та кн. К. І. Острозького. Як і у останнього стільки ж творів присвячено й кн. В.-К. та О. Острозькому, але вони не повністю можуть бути віднесені до особи (передмова до читача Острозької Біблії) або змісту («у «Росправі» йдеться про кн. К.І. Острозького, а його внука Олександра стосується тільки присвята). В даному випадку не береться до уваги гіпотетичний твір А. Римші.

Соціальна структура авторів представлена шляхтою (клієнти та слуги) та церковними діячами, де більшість належала до простолюду [18, 239, 241]. Не включено до переліку одну з передмов до Острозької Біблії («До читача»). Вона в усій повноті навряд чи може бути повністю віднесена до панегіричних творів, але в ній після тривалої перерви з'являється вже згадана містична лінія творів, присвячених кн. Острозьким. Перу А. Римші належить надрукована на звороті титульного аркуша до його ж перекладу на польську мову «Хорографії» (опис Святої землі) А. Поляка (1595) епіграма на герб кн. Острозьких. У самій же передмові А. Римша згадує «піднебесну славу князів Острозьких та

мужність, доблесть і мудру раду до всіляких справ» кн. К. І. Острозького, про яку можна ґрунтовніше дізнатися з неназваної ним хроніки. Існує припущення, що йшлося про твір авторства самого А. Римші [5, 176]. Таким чином, постать кн. К. І. Острозького не зникла з панегіричних та історичних творів і на кінець XVI – поч. XVII ст. (так, у вітальній промові О. Мельхіоровича кн. Я. Острозькому при відвідинах Краківської академії – 1613 р. – фігурують і К.І., і В.К. Острозькі [18, 252]).

На 90-ті рр. XVI ст. друкуються два героїко-епічні твори, які стосувалися кн. Острозьких (окрім гіпотетичної хроніки А. Римші). Це поеми В. Гербурта (ймовірно) чи А. Римші (можливо) «Rosprawa przystopy starego żołnierza» (опис подій..., опис баченого..., розгляд..., пояснення... - ?) та С. Пекаліда (Ш. Пенкалі) «Про війну Острозьку під П'яткою». Надруковані вони були у 1595 та 1600 рр. відповідно. Отже, можна говорити про існування ще двох раніше не введених до наукового обігу (щонайменше українськими дослідниками) панегіричних творів. Їх можна віднести до історико-епічного різновиду панегіричної літератури.

Наступні хронологічно (після «Сказання...») з Волинського короткого літопису) п'ять (якщо не рахувати передмови до острозьких друків) панегірика відносяться до прославляння молодих на весіллі (епіталами). Ці твори були написані з нагоди одруження кн. В.-К. Острозького та С. Тарнавської (1553, автор Є. Колошварі) і К. Радвила і К. Острозької (1578, автор Я. Кохановський) [18, 258]. Обидва автори більшою чи меншою мірою були пов'язані з Я. Тарновським, а Я. Кохановський – ще й з Радвилами. Всі наступні епіталами (1597 (два), 1598; видані в Кракові) стосувалися одруження кн. Я. Острозького з Катериною Любомирською [18, 259]. Отже, можна вважати, що епіталами були привнесені авторами елементи розвитку літературної традиції в Польщі.

Крім епіталів панегірики стосувалися таким представникам роду кн. Острозьких, як Костянтин Іванович (якщо вважати таким «Сказання»), Василь-Костянтин, Олександр, Януш, Костянтин Олександр, Адам Костянтин, Януш Павло. Стосувалися вони різних подій. Це були й одруження, народження дітей, дні народження, повернення до Батьківщини, відвідини установ, смерть, роковини, передмови до книг, героїчні вчинки.

Поема С. Пекаліда вже має достатньо значну дослідницьку традицію. За обсягом

вона перевершує всі поетичні твори «радивилівського епосу», поступаючись тільки «Декетеросу» А. Римші. При цьому, вона традиційно має жанрово та тематично складну структуру. Це і панегірики (первісно кн. К.І. Острозькому, наприкінці – кн. В.-К. Острозькому, протягом тексту – всім на той час живим представникам роду), і генеалогічна складова, і геральдичний сюжет (опис герба синів старого князя), і описання Острога, і характеристики козацтва, і промови та, безумовно, значні батальні сцени. Окремі з них можна побачити й у «Epicedioni» при наголосі на боротьбу зі степовою загрозою. При цьому можна говорити про особливу увагу С. Пекаліда – чи через роль у перемозі над козаками, чи через близькість його до оточення – до кн. Я. Острозького.

Поема С. Пекаліда можливо вперше в художньому творі подає характеристику козацтва. Вони є протиставленням світлого, морального, творчого світу, символами якого для автора були кн. Острозькі. Як такі вони мали здебільшого негативні риси. Але, очевидно як вояки не були позбавлені й цілого ряду чеснот. Доблесть прикордонного «рицарства», очолюваного кн. М. Вишневецьким, серед якого знаходилися й козака, відзначав також і автор «Epicedion'u». Протистояння між цими світами у С. Пекаліда можна розглядати як порушення цілісності та єдності суспільства. Воно проявлялося для автора й у ставленні повстанців до місцевого населення.

Всі «острозькі» героїко-епічні твори так чи інакше представлені в дослідженнях та археографічних публікаціях. Винятком, якщо не будуть виявлені інші панегіричні твори, залишається тільки поема «Rosprawa przygody starego żołnierza» («Трактат...», «Розгляд...», «Пояснення...») [20]. Тому варто зупинитися на ній детальніше. Згадка про неї присутня у статті, а невелика характеристика – у тезовій формі [1; 29]. Авторство її залишається невстановленим. Автор зазначає, що молодість провів при кн. К.І. Острозькому, що може бути просто літературним прийомом. Він відзначає татарські напади на Поділля, Підгір'я, Русь – по лупи «на нашу милу Польщу». Правда, при описанні початку московсько-литовської війни (очевидно 1512 р.) автор пише, що російські війська посунули на Польщу, а не на Велике князівство Литовське. А при відбитті татарського нападу він розділяє польські загоони від литовських. Авторство В. Гербурта очевидно не відповідає дійсності, оскільки він помер практично одночасно з народженням кн.

О. Острозького. В поемі описується битва під Вишневцем (Лопушним) 1512 р., в якій у коронних загонах міг брати участь хтось із Гербуртів. Стосовно авторства А. Римші, то згадані події відбулися до його народження, але їх описання могло бути, як згадувалося, художнім прийомом, як і розмови автора «Rosprawy» з гетьманом. В поемі описувалося повстання кн. М. Глинського, в боротьбі з яким брати участь ні В. Гербурт, ні А. Римша навряд чи могли. Поема складається з передмови до читачів, геральдичної епіграми на герб (з зображенням) кн. О. Острозького, передмови до нього, передмови та тексту. На кін. XVI ст. відомі всього дві посвяти (дедикації) кн. О. Острозькому. Посвята кн. О. Острозькому вперше була вміщена у «Ключі царства небесного» Г. Смотрицького, а вдруге – в «Rospraw'i».

В тексті поеми визначаються жовнірські, відтак шляхетські, чесноти. Вони присутні при характеристиці кн. К. І. Острозького (славний, войовничий, сміливий, шляхетний, сердечний та ін.). На увагу заслуговують характеристики шляхетської молоді як протиславлення чеснотам та ностальгія за старими добрими часами. Згадуються пограбування селян жовнірами та нещастя від татарських нападів.

Автор достатньо добре знав описувані в поемі події. Скоріше за все, він, спираючись не тільки (якщо брав участь у описуваних подіях) на свої спогади, але й на добре знайомство з тогочасною історичною літературою (хроніки, літописи). З відомих осіб початку XVI ст. він згадує великих князів литовських Олександра та Жигимонта та його дружину Барбару, з князів – К. І. Острозького, М. Глинського та Р. Сангушка. Цей історіографічний складник, як і апеляція до античних героїв, був властивий не тільки героїко-епічним творам, але й загалом панегірикам.

Поширеними наприкінці XVI – першій половині XVII ст. були геральдичні вірші. Відомі вони для трьох представників роду кн. Острозьких – Василя-Костянтина (авторства Г. Смотрицького та Д. Наливайка), Олександра («Rosprawa») та Януша (М. Смотрицький, Антиграфі). Вірш Г. Смотрицького було вміщено до Острозької Біблії (1581 р.) [13, 61, 62] та полемічного твору «Ключ царства небесного» (1587). Вірші Д. Наливайка до (1604, 1605, 1612) та М. Смотрицького були також передмовами [6, 147; 56, 164, 180; 14, 37]. З них один стосувався герба кн. В.-К. Острозького, а п'ять – загалом кн. Острозьких. Вірші останнього незначні за обсягом. Натомість вірш Г. Смотрицького є достатньо

об'ємним як на геральдичний вірш та має якщо не складну то близьку структуру, елементи якої невеликі (можна виділити вступ, тлумачення гербових елементів, релігійні моменти як заключна частина). Залишаючись все-таки віршем, цей твір в чомусь наближається до поеми.

Активізація літературних процесів на волинських теренах відноситься до 80-х років XVI ст. на цей час з'являються художні твори. Практично одночасно з'являються і різні панегіричні жанри. Одним з були ляменти, які створювалися з якихось сумних та трагічних моментів. Перший таким твір був написаний Д. Наливайком у 1604 р. Стосувався він смерті кн. О. Острозького – «Лямент дому князів Острозьких» [13, 151]. Невідомо чи він дійшов у повному варіанті (можливо з'явиться повна версія твору) чи фрагментарно. Скоріше за все вірним є останнє. Але для Волині першої половини XVII ст. за драматургією та розбудованою структурою він багато в чому є унікальним. Цікавим тут є титулування братів, синів кн. В.-К. Острозького. Покійного названо «княжатем» (українська форма), а його брата польською – «ксюнже» [13, 151–152].

Залишилися ляменти й по рідні кн. О. Острозького. Можна згадати плачі по багатьом представникам роду, померлим протягом XVI ст. Але по батьку – жодного. Тут, окрім твору І. Величковського назвати когось важко. Але є панегірик на честь відвідин Краківської академії кн. Я. Острозьким 1613 р. До його складу включено «єдиний відомий на сьогодні поховальний панегірик» його батьку. Це могло бути вставкою з якогось попереднього твору [18, 252].

Наукова новизна статті полягає в тому, що робиться спроба структурувати сукупність (джерелознавчу базу) присвячених кн. Острозьким панегіричних пам'яток, а також вводиться до відповідного проблемного блоку невикористовуваного анонімного панегіричного твору.

Висновки. Отже, XVI – початок XVII ст. характеризується творенням на Волині чи стосовно представників її аристократії низки опертих на висвітлення подій та показу ролі окремих осіб значних творів художньої літератури. Їх дослідження викликає низку запитань літературознавчого, джерелознавчого та історіографічного характеру. Значна їх частина стосується кн. Острозьких. Вони мали завданням возвеличення князівського роду, створювалися під впливом Острозької

академії. Значний їх масив друкувався за межами Волині і був пов'язаний з родинними та клієнтурними зв'язками, посадами, міжконфесійними апеляціями. Подальше дослідження панегіриків кн. Острозьким потребує зусиль представників різних дисциплін.

Література

1. Атаманенко В. «Острозькі» героїко-епічні твори кінця XVI ст. III Міжнародна наукова конференція «Війна і соціум у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи»: програма та тези доповідей (15 листопада 2024 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський, 2024. С. 7–11.
2. Голубев С. Археологическая заметка о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской губернии. Труды Киевской духовной академии. 1876. Т. 2. С. 215–227.
3. Грушевський М. Історія української літератури. Т. 5, кн. 1. Київ, 1995. 256 с.
4. Кавалёў С. Паэзія ў Вялікім княстве Літоўскім сярэдзіны XVI ст. Roczniki Humanistyczne. 2004. Т. 105, zes. 7. S. 105–117.
5. Кавалёў С. Літаратура Вялікага княства Літоўскага XVI – пачатку XVII ст.: феномен культурного памежжа. Мінськ, 2011. 344 с.
6. Марсове поле. Кн. 1. Київ: Молодь, 1988. 280 с.
7. Однороженко О. Геральдика князів Острозьких у світлі нововиявлених джерел. Антиквар. 2017. № 5–6 (102). С. 110–121.
8. Полное собрание русских летописей. Т. 35: Летописи белорусско-литовские. Москва, 1980. 313 с.
9. Русина О. «Сказання про перемогу князя Костянтина Острозького під Оршею»: структура та джерела. Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 133–149.
10. Русина О. Українські аспекти білорусько-литовського літописання: історія й історіографія. Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 127–150.
11. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. Львів, 2011. 1075 с.
12. Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи. Москва, 1836. 184, 18 с.
13. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. Київ: Наукова думка, 1978. 431 с.
14. Українська поезія XVII століття (перша половина): антологія. Київ: Радянський письменник, 1988. 360 с.
15. Українська поезія XVI століття (перша половина): антологія. Київ: Радянський письменник, 1987. 287 с.
16. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький.

Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 2. 168 с.

17. Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Простір, 2012. 1370 с.

18. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII століть. Київ, 2002. 416 с.

19. Шевчук В. Муза рокошанська: українська література XVI–XVIII ст. Київ: Либідь, 2004. Кн. 1. 400 с.

20. Rozprawa przygody starego żołnierza. Kraków, 1595. 28 s.

21. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. 413 s.

References

1. Atamanenko, V. (2024). 'Ostroh' heroic-epic works of the late 16th century. 3rd International Academic Conference 'War and Society in the Medieval and Early Modern History of Central and Eastern Europe': programme and abstracts (15 November 2024, Kamianets-Podilskyi). Kamianets-Podilskyi, pp. 7–11 [in Ukrainian].

2. Holubev, S. (1876). An archaeological note on ancient monuments found in certain localities of the Volyn Governorate. *Proceedings of the Kyiv Theological Academy*, 2, 215–227 [in Russian].

3. Hrushevskiy, M. (1995). History of Ukrainian Literature (Vol. 5, Book 1). Kyiv [in Ukrainian].

4. Kavaliou, S. (2004). Poetry in the Grand Duchy of Lithuania in the mid-16th century. *Roczniki Humanistyczne*, 105(7), 105–117 [in Belarusian].

5. Kavaliou, S. (2011). Literature of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–early 17th Centuries: The Phenomenon of a Cultural Borderland. Minsk [in Belarusian].

6. The Field of Mars. (1988). (Book 1). Molod [in Ukrainian].

7. Odnorozhenko, O. (2017). The Heraldry of the Ostrogski Princes in the Light of Newly Discovered Sources. *Antykar*, 5–6, 110–121 [in Ukrainian].

8. Complete Collection of Russian Chronicles. (1980). (Vol. 35). Moscow [in Russian].

9. Rusyna, O. (2016). 'The Tale of Prince Konstantin Ostrogski's Victory at Orsha': Structure and Sources. *Ukrainian Historical Journal*, 1, 133–149 [in Ukrainian].

10. Rusyna, O. (2016). Ukrainian aspects of Belarusian-Lithuanian chronicles: history and historiography. *Ukrainian Historical Journal*, 6, 127–150 [in Ukrainian].

11. Strykovskiy, M. (2011). Chronicle of Poland, Lithuania, Samogitia and All Rus'. Lviv [in Ukrainian].

12. The Suprasl Manuscript, containing the abridged chronicles of Novgorod and Kyiv. (1836). Moscow [in Russian].

13. Ukrainian Poetry. Late 16th – Early 17th Centuries. (1978). Naukova dumka [in Ukrainian].

14. Ukrainian Poetry of the 17th Century (First Half): An Anthology. (1988). Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

15. Ukrainian Poetry of the 16th Century (First Half): An Anthology. (1987). Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

16. Ulianovskiy, V. (2009). 'A Man Glorious for All Time': Prince Konstantin Ivanovich Ostrogsky. Ostroh [in Ukrainian].

17. Ulianovskiy, V. (2012). Prince Vasyl-Konstantin Ostrogsky: A Historical Portrait in the Gallery of Ancestors and Descendants. Prostir [in Ukrainian].

18. Yakovenko, N. (2002). A Parallel World: A Study of the History of Concepts and Ideas in Ukraine in the 16th–17th Centuries. Kyiv [in Ukrainian].

19. Shevchuk, V. (2004). The Roxolana Muse: Ukrainian Literature of the 16th–18th Centuries (Book 1). Lybid [in Ukrainian].

20. Rozprawa przygody starego żołnierza. (1595). Kraków [in Polish].

21. Strykowski, M. (1846). Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi (Vol. 2). Warszawa [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.01.2026

Отримано після доопрацювання 02.02.2026

Прийнято до друку 09.02.2026

Опубліковано 31.03.2026